

USTAV KAPITAL, REZERV KAPITAL, QO'SHIMCHA KAPITAL VA TAQSIMLANMAGAN FOYDANING SHAKLLANISHI

Xurramova Matluba

Annotatsiya: Korporativ tashkilotlarning moliyaviy barqarorligi va rivojlanishi bevosita ularning kapital tuzilmasiga bog'liqdir. Mazkur kapital tuzilmasining asosiy elementlarini ustav kapital, rezerv kapital, qo'shimcha kapital va taqsimlanmagan foyda tashkil etadi. Har bir korxona va kompaniyada ushbu kapital turlarining mazmunini chuqur anglash va ularning shakllanish mexanizmlarini to'g'ri tashkil etish – moliyaviy boshqaruv va taraqqiyotning asosiy tayanchidir. Ushbu maqolada kapitallarning har bir turi, ularning mazmuni, shakllanish manbalari va ahamiyatiga to'xtalib o'tiladi. Shuningdek, ushbu kapitallarning kompaniyaning umumiy moliyaviy salohiyati, ishonchliligi va barqarorligini ta'minlashdagi roli keng yoritiladi.

Kalit so'zlar: ustav kapital, rezerv kapital, qo'shimcha kapital, taqsimlanmagan foyda, kompaniya moliyasi, moliyaviy boshqaruv, kapital tuzilmasi, korporativ tashkilot, kapital shakllanishi, kapital siyosati.

Ustav kapital korxonaning asosiy ustav hujjatlarida belgilangan va korxona tashkil etilishida shakllantirilgan, muassislarning (aksiyadorlar, ishtirokchilar) ulushi sifatida kiritilgan mablag'lar yig'indisidir. Mazkur kapital muassislar tomonidan pul yoki mulkiy shaklda, ayrim hollarda intellektual mulk yoki boshqa qiymatli aktivlar shaklida ham jamg'arilishi mumkin. Ustav kapital korporativ tashkilotning faoliyatini boshlash uchun moliyaviy asos yaratib beradi, muassislarning javobgarlik doirasini, ulush va aksiyalarning taqsimlanish tartibini, kompaniyaning mustaqil yuridik shaxsi maqomini belgilashda muhim omil hisoblanadi. Shuningdek, ushbu kapital huquqiy jihatdan davlat tomonidan rasmiylashtiriladi va davlat ro'yxatidan o'tkaziladi. Ustav kapital korxona faoliyati davomida nazorat qilinadi, unga qo'shimchalar va qisqartirishlar amaldagi qonunchilikda belgilangan qat'iy tartibda amalga oshiriladi. Rezerv kapital esa ustav kapitaldan tashqari, korxonalarning moliyaviy xavfsizligini oshirish, kutilmagan zarar va yo'qotishlarning oldini olish, favqulodda vaziyatlarda ishonchli moliyaviy baza yaratish maqsadida shakllantiriladi. U davriy ravishda, odatda, korxona foydasidan yoki boshqa manbalardan ajratiladi. Har bir kompaniyada rezerv kapitalni shakllantirish tartibi va hajmi ustavda yoki boshqa korporativ hujjatlarda belgilab qo'yiladi. Rezerv kapitalning mavjudligi kompaniyaga moliyaviy barqarorlikni ta'minlash, tashqi va ichki moliyaviy zarbalarga bardosh berish, investorlar va kreditorlarda kompaniya moliyaviy ahvoli to'g'risida musbat taassurot uyg'otish uchun xizmat qiladi. Rezerv kapital kompaniya faoliyatida yuzaga keladigan rejalashtirilmagan yo'qotishlar va moliyaviy risklarni kamaytirishda, aksiyalar

bo'yicha dividend to'lovlarini qisqa muddatda ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi [1].

Qo'shimcha kapital esa kompaniya tomonidan ustav kapitaliga aloqador bo'lmagan, lekin korporativ tuzilmaning faoliyatida shakllangan va ustav kapitalining ustiga yig'ilgan moliyaviy resurslarning yig'indisini anglatadi. Qo'shimcha kapital ko'pincha kompaniyaning asosiy va yordamchi faoliyatidan, ya'ni mulkni qayta baholash natijasida, aktivlarning qiymati oshishi, davlat grantlari, subsidiyalar, mablag'larning o'zlashtirilishi yoki boshqa bevosita ko'rsatilmagan manbalar hisobiga shakllanadi. Qo'shimcha kapital moliyaviy amortizatsiya, qayta moliyalashtirish, kompaniya aktivlarining ortiqcha yoki Moliyaviy natijalari ijobiy bo'lgan taqdirda ham to'plana borishi mumkin. Bu kapital turining muhim xususiyati shundaki, kompaniya o'z faoliyatini kengaytirish, yangi loyiha va investitsiya dasturlariga resurs yo'naltirish, bir martalik moliyaviy tadbirlarni moliyalashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Taqsimlanmagan foyda – kompaniya tomonidan daromaddan barcha majburiy soliq, to'lov va dividendlar chiqarib tashlangandan keyingi ortiqcha daromad bo'lib, u aksiyadorlarga dividend tarzida taqsimlanmagan, kompaniyaning o'zida saqlanib qolgan va reinvestitsiya qilinadigan, kapital sifatida foydalaniladigan moliyaviy resurs sanaladi. Taqsimlanmagan foyda har yili moliyaviy natijalar bo'yicha aniqlanadi va ushbu qiymat ichidan kompaniya rivojlanishiga, yangi asosiy vositalar, ishlab chiqarish va texnik-uskunalarini sotib olishga, mehnat haqlarining oshirilishiga va boshqalarga yo'naltiriladi. Taqsimlanmagan foyda kompaniyaning bo'lajak muvaffaqiyati, investitsion salohiyati va moliyaviy barqarorligi uchun asosiy omil bo'lib xizmat qiladi. Aksiyadorlar yig'ilishi yoki muassislar umumiy yig'ilishida taqsimlanmagan foyda miqdori va undan foydalanish yo'nalishlari tasdiqlanadi [2].

Mazkur kapital turlarining shakllanishida kompaniyaning ustav hujjatlari, amaldagi qonunchilik va moliyaviy siyosat asos bo'ladi. Ustav kapital muassislarning yoki aksiyadorlarning ulushlari asosida yoki aksiyalar chiqarish orqali shakllanadi. Kompaniyaning ushbu bo'limi bozor qonunlari va kompaniya talablariga yangilanib boradi. Ustav kapital kompaniyaning rasmiy tashkil etilishidan boshlab, huquqiy vakolat va moliyaviy himoyani kafolatlaydi. Bundan tashqari, ustav kapitali hajmi kompaniyaga jalb qilinayotgan kreditlar, investorlar ishonchi va moliyaviy reytinglarda muhim ahamiyat kasb etadi. Rezerv kapital, aksariyat hollarda, kompaniya faoliyatidan olingan sof foydaning ma'lum foiz miqdori ajratilishi hisobiga shakllanadi. Rezerv kapitalga ajratilishi lozim bo'lgan mablag'larning aniq foizi korporatsiya ustavida belgilanadi. Rezerv kapitalning asosiy maqsadi – kutilmagan moliyaviy muammolar yuzaga kelganda yoki istalmagan risklarni bartaraf etishda korxona barqarorligini ta'minlashdan iborat. Ushbu kapital kompaniya faoliyati davomida moliyaviy muammolar bilan bog'liq vaziyatlarni yumshatadi, bankrotlik yoki to'lov qobiliyatsizligining oldini olishda samarali vosita hisoblanadi. Qo'shimcha

kapital, ko‘pincha, mulkni qayta baholash natijasida hosil bo‘lgan ortiqcha qiymatlar, davlat yoki xususiy grantlar, aktivlarni sotish natijasida yoki boshqa bo‘sh resurslarni kompaniya hisob kitobiga jalb qilish orqali shakllanadi. Kompaniya uchun qo‘shimcha kapital – bu moliyaviy imkoniyatlarni yanada kengaytirish, ishlab chiqarish, texnik salohiyatni oshirish, innovatsiyalar va investitsion loyihalarni moliyalashtirish imkoniyatini beradi. Kompaniyaning qo‘shimcha kapital imkoniyatlarini to‘g‘ri va oqilona boshqarish natijasida ishlab chiqarishda yuqori samaradorlikka erishish, raqobatbardoshlik darajasini oshirish va bozor ulushini kengaytirish mumkin bo‘ladi [3].

Kompaniyaning taqsimlanmagan foydasi esa, xizmatlarning kengayishi, kompaniya taraqqiyotining yangi bosqichga chiqishi uchun asosiy investitsion baza bo‘lib xizmat qiladi. Har yili ajratiladigan taqsimlanmagan foyda o‘z ichiga kompaniya investitsiyalari, zamonaviy texnologiyalar joriy qilish xarajatlari, xodimlarning professional salohiyatini oshirish choralari, yangi ishlab chiqarish quvvatlarini ishga tushirish va boshqa maqsadlarda foydalanish uchun yo‘naltiriladi. Taqsimlanmagan foyda kompaniyaning kelajagini, uzoq muddatli rivojlanishini va mustahkam moliyaviy asosini ta‘minlaydi. Ustav kapital, rezerv kapital, qo‘shimcha kapital va taqsimlanmagan foydaning shakllanishi uchun kompaniyalarning moliyaviy siyosati to‘g‘ri ishlab chiqilishiga alohida e‘tibor qaratish lozim. Kompaniyaning yillik biznes-rejasi, investitsiya dasturlari, moliyaviy hisobotlari va kapital harakatlari asosida ushbu turlar jamg‘arma va resurs sifatida keng miqyosda samarali boshqarilishi lozim. Shu tariqa ustav va qo‘shimcha kapital – kompaniyaning moliyaviy mustaqilligi va barqaror rivojlanishini, rezerv kapital esa har qanday moliyaviy xatarlardan himoyalanih imkonini, taqsimlanmagan foyda esa jamiyatning innovatsion rivojlanishi va yuqorilashini ifodalaydi. Ustav kapital kompaniyaga tashqi investorlar ishonchini mustahkamlash, bozor reytingini oshirish va kreditlar jalb qilishda asosiy kafolat bo‘lsa, rezerv kapital – korxonaning ichki moliyaviy barqarorligi va xavfsizligini kafolatlaydi. Qo‘shimcha kapital esa kompaniya o‘sishi va o‘z salohiyatini kengaytirishda eng muhim omildir. Taqsimlanmagan foyda esa kompaniya uchun yangi imkoniyat va istiqbolli investitsiyalarga yo‘l ochadi. Ushbu kapital turlarining har biri o‘zaro bog‘liq va bir-birini tamamlaydi, natijada kompaniya moliyaviy strukturasini mustahkamlab boriladi [4].

Kapital tuzilmasi elementlari kompaniyada to‘g‘ri shakllantirilmasa va boshqarilmasa, moliyaviy barqarorlikka jiddiy xavf tug‘diradi, investitsion jalb qilish va bozorda raqobatga bardosh bera olish imkoniyatini yo‘qotish ehtimoli bor. Shu sababli, har bir korporativ tashkilot moliyaviy boshqaruv siyosatini to‘g‘ri ishlab chiqish, kapital turini to‘g‘ri asoslash, ochiqlik va shaffoflik tamoyillariga tayanishi zarur. Ustav kapital doimiy monitoring va kerakli hollarda yangilab, to‘ldirib borilishi, kompaniyaning ichki va tashqi talablariga muvofiq holda qayta ko‘rib chiqilishi zarur.

Rezerv kapital esa korxona xavfsizligini oshirish, favqulodda vaziyatlarda moliyaviy muvozanatni ta'minlash, kompaniyaning doimiy rivojlanish zaminini mustahkamlash uchun doimo to'ldirib borilishi kerak. Qo'shimcha kapital esa kompaniyaning har yili o'z olib borayotgan ishlaridagi yutuq va rivojlanishlar natijasida doimiy taminlanib, yangi imkoniyatlarni ochadi. Taqsimlanmagan foydaning har yili to'g'ri hisoblanishi va natijada kompaniya manfaatlari uchun reinvestitsiya qilinishi muhim ahamiyat kasb etadi. Kapital turi va miqdori kompaniyaning iqtisodiy rivojlanish strategiyasiga, bozor sharoitiga, ichki siyosatiga, mavjud imkoniyat va xatarlariga qarab belgilanishi lozim. Har bir kapital turining shakllanishi amaldagi qonunchilik, kompaniya ustavi va ichki siyosat asosida amalga oshiriladi. Barcha kapital turlarining sifatli boshqarilishi inqirozlarga bardosh bera olishda, kompaniyaning mustahkam moliyaviy poydevorini yaratishda asosiy rol o'ynaydi [5].

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, ustav kapital, rezerv kapital, qo'shimcha kapital va taqsimlanmagan foyda korporativ kompaniyaning moliyaviy mustaqilligi va barqaror biznes rivojlanishi uchun asosiy tayanchdir. Har bir kapital turi o'ziga xos shakllanish mexanizmi hamda tarkibiy muhim jihatlari bilan birga, kompaniyaning bugungi va kelgusidagi moliyaviy ahvolini belgilaydi. Shu bois, kompaniyalar kapital tuzilmasining barcha elementlarini chuqur o'rganib, ulardan oqilona foydalanish, kompaniya manfaatlari va taraqqiyoti yo'lida samarali boshqarish eng asosiy strategik vazifa hisoblanadi. Kapital turlarini to'g'ri shakllantirish va joyida boshqarish – kompaniya moliyaviy barqarorligini, ichki va tashqi investorlar ishonchini, samarali biznes faoliyatini kafolatlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xasanov R.X., Yuldasheva D.S. "Moliyaviy boshqaruv nazariyalari va amaliyoti." – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
2. Xusanov A.A. "Moliyaviy menejment va tahlil." – Toshkent: Iqtisodiyot, 2019.
3. G'ofurov U.R. "Korporativ boshqaruv asoslari." – Toshkent: Sharq, 2021.
4. Alimov R.X. "Tashkilotlarda moliyaviy oqimlarni boshqarish." – Toshkent: Iqtisodiyot va innovatsiyalar, 2022.
5. Qodirov B.A. "Korporativ tashkilotlarni rivojlantirish yo'llari." – Toshkent: O'zbekiston, 2020.
6. Karimov O.N. "Biznes va korporativ boshqaruv asoslari." – Toshkent: IQTISOD-LITI, 2017.
7. Jo'rayev Q. "Korporativ moliya asoslari." – Toshkent: Moliya, 2016.
8. O'zbekiston Respublikasi "Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlar huquqlarini himoya qilish to'g'risida"gi Qonuni.